

KRIMINALINĖS JUSTICIJOS POVEIKIS NEPILNAMEČIO ASMENYBEI: SAMPRATA IR STRUKTŪRA

Doktorantė Svetlana Gečėnienė

Lietuvos teisės universitetas, Teisės fakultetas, Kriminologijos katedra
Ateities g. 20, 2057 Vilnius
Telefonas 71 46 18
Elektroninis paštas crimlogd@ltu.lt

Pateikta 2002 m. vasario 13 d.

Parengta spausdinti 2002 m. balandžio 22 d.

*Recenzavo Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto Finansų ir mokesčių teisės katedros vedėjas
doc. dr. Algirdas Miškinis ir šio fakulteto Administracinės teisės ir proceso katedros
doc. dr. Algimantas Urmonas*

S a n t r a u k a

Straipsnyje nagrinėjama aktuali ir nepakankamai kriminologijos teorijoje nušviesta kriminalinės justicijos poveikio nepilnamečio asmenybei problema. Įstatymo ir, plačiau, kriminalinės justicijos poveikis nusikaltimą padariusiam nepilnamečiui dažniausiai siejamas su baudžiamosios sankcijos poveikiu. Dėl to tikima, kad teisingai parinkta bausmė ar priverčiamoji auklėjamojo poveikio priemonė kaip tik ir turi pataisyti nusikaltimą padariusį nepilnametį. Deja, tiek kriminologiniai tyrimai, tiek kasdieninė praktika nerodo aiškesnių kokio nors teigiamo poveikio ženklų. Kriminalinės justicijos poveikis nepilnamečio asmenybei yra daug sudėtingesnis. Jis susideda iš daugelio skirtingų poveikių. Visa tai kartu sudaro sudėtingą poveikio nepilnamečiui mechanizmą. Straipsnyje nagrinėjama, kaip kriminalinė justicija (baudžiamasis įstatymas bei jo taikymas) turi ir gali padaryti reikiamą poveikį individui, kokie veiksniai dalyvauja šiame procese, koks yra tų veiksnių savitarpio ryšys, jų struktūra.

1. Įvadas

Viena svarbiausių mūsų teisinės sistemos tobulinimo užduočių yra didinti jos veiksmingumą. Tai ypač pasakytina apie kriminalinę justiciją. Veikia įspūdinga nusikaltimų išaiškinimo, tyrimo, teismų, bausmių vykdymo sistema. Jos veikla apima šimtus tūkstančių žmonių, jai leidžiama nemaža biudžeto dalis.

Tačiau nusikalstamumo lygis lieka aukštas, ir lėšos bei pastangos, eikvojamos kovojant su nusikaltimais bei jų prevencijai, neduoda laukiamo rezultato.

Visa tai itin svarbu ir skausminga kalbant apie nepilnamečius ir jų nusikalstamumą. Mūsų kriminalinės justicijos negebėjimas sumažinti nepilnamečių nusikalstamumą, neleisti jiems daryti nusikaltimus, užkirsti kelią jau padariusių nusikaltimus nepilnamečių recidyvui – visa tai turi pirmiausia strateginę reikšmę. Juk šiandienos nepilnamečių nusikalstamumas – tai rytdienos bendras suaugusiųjų nusikalstamumas. Svarbu, kad tai yra ir moralinė problema. Juk nepilnamečiai – tai visuomenės „produktas“, jos „auklėtiniai“. Jų nusikalstamumas rodo, kad visuomenė nesugeba tinkamai atlikti socializacijos bei auklėjimo funkcijos nepilnamečių atžvilgiu. Taigi labai svarbu atsakyti į klausimą, kaip padidinti kriminalinės justicijos veiksmingumą.

Įstatymo leidėjas visada siejo daug vilčių su įstatymo (ir, plačiau, kriminalinės justicijos) koreguojančiu poveikiu. Galiojančio Baudžiamąjo kodekso 1 straipsnyje tarp kitų įstatymo numatytų tikslų įtvirtintas tikslas „nustatyti pagrindus, kuriais remiantis baudžiami nusi-

kaltusieji asmenys norint juos pataisyti". Panašūs tikslai deklaruojami Lietuvos Respublikos pataisos darbų kodekso 1 straipsnyje „Lietuvos Respublikos pataisos darbų įstatymo uždaviniai“. Jame nustatyta, kad „Lietuvos Respublikos pataisos darbų įstatymo uždaviniai yra užtikrinti tokį kriminalinės bausmės įvykdymą, kad tai būtų ne tik nubaudimas už padarytą nusikaltimą, bet ir pataisyti nuteistuosius, kad jie sąžiningai dirbtų, tiksliai vykdytų įstatymus ir gerbtų bendro gyvenimo taisykles, kad tai užkirstų kelią naujiems ir nuteistųjų, ir kitų asmenų nusikaltimams“. Naujame Baudžiamajame kodekse įstatymo leidėjas išskiria poveikį asmenybei kaip įstatymo užduotį tik nepilnamečių atžvilgiu. Naujame Baudžiamojo kodekso 80 straipsnyje deklaruojami tokie tikslai: „didinti auklėjamojo poveikio priemonių taikymo šiems asmenims (nepilnamečiams – S. G.) galimybes“ ir „padėti nepilnamečiui pakeisti gyvenimo būdą ir elgesį derinant baudimą už padarytą nusikalstamą veiką su jo asmenybės ugdymu, auklėjimu, neteisėto elgesio priežasčių šalinimu“.

Labai svarbu pabrėžti, kad įstatymo leidėjas ne tik kelia tokius tikslus, bet ir yra įsitikinęs, kad juos galima įgyvendinti, kad pasitaisymas – natūrali baudžiamosios bausmės pasekmė. Ilgai buvo tikima, kad baudžiamojo įstatymo koreguojantis, taisantis poveikis – esminė jo savybė, kad asmuo, kuriam pritaikyta kriminalinė bausmė, gali ir turi pasitaisyti. Buvo manoma, kad jeigu bausmė neturėjo reikiamo poveikio, tai tik dėl to, kad asmuo yra itin „užkietėjęs“ nusikaltėlis, įstatymas nedaro įstatymo leidėjo numatyto poveikio tik dėl to, kad tas poveikis yra per silpnas. Reikia stipresnio poveikio, griežtesnės bausmės ir koreguojantis poveikis bus padarytas.

Praeito amžiaus kriminologiniai, psichologiniai tyrimai privertė suabejoti baudžiamojo įstatymo poveikiu. Tiek mokslininkai, tiek praktikai vis dažniau kelia sau labai svarbų klausimą dėl baudžiamojo įstatymo poveikio **mechanizmo**. Buvo klausama, kaip baudžiamasis įstatymas bei jo taikymas turi ir gali padaryti reikiamą poveikį individui, kokie veiksniai dalyvauja šiame procese, koks yra tų veiksnių savitarpio ryšis, jų struktūra.

Vis labiau buvo tikima, kad išaiškinus baudžiamojo įstatymo poveikio mechanizmą sugebėsime paaiškinti to poveikio nesėkmes, patikslinti, kokiomis sąlygomis įstatymas nepasiekia įstatymo leidėjo numatyto tikslo, galėsime nustatyti, ką reikia daryti, kad įstatymas veiktų, taisytių asmenybę reikiama kryptimi.

XX amžiuje šia problema ypač susidomėta. Literatūra, kurioje nagrinėjamas baudžiamųjų sankcijų veiksmingumas, labai gausi. Tačiau vis labiau išryškėja didelė šių tyrimų problema. Baudžiamojo įstatymo poveikis dažniausiai tapatinamas su kriminalinės bausmės poveikiu. Būtent bausmės poveikiui skirta dauguma tyrimų ir jų teorinių apibendrinimų.

Tačiau šios didelės problemos šešėlyje vis dar lieka kita, ne mažiau svarbi problema. Auklėjamąjį–korekcinį ir kitokį poveikį nepilnamečio asmenybei daro ne tik kriminalinė bausmė ir specialios auklėjimo priemonės. *Visas baudžiamasis įstatymas bei visa kriminalinė justicija, kiekviena įstatymo norma, kiekviena kriminalinės justicijos veikimo detalė daro ar gali padaryti nepilnamečiui vienokį ar kitokį poveikį.*

Tas poveikis, viena vertus, pripažintas ir niekam nekelia abejonių. Tačiau jis beveik netyrinėtas, čia žengti tik pirmieji žingsniai.

Tarp nedaugelių tyrimų, kurie pralaužė šį siaurą požiūrį, yra teisinės socializacijos tyrimai, jie atliekami ir Lietuvoje (žr. prof. J. Galinaitytė) [7; 6] Jų rezultatai rodo, kad poveikis nepilnamečiui daromas ne tik ir ne tiek per bausmę. Jis yra visos kriminalinės justicijos ir apskritai visuomenės poveikio išdava.

Šie tyrėjai vadovaujasi labai svarbia prielaida, kad visuma aplinkybių, su kuriomis susiduria nepilnamečiai, pakliuvęs į kriminalinės justicijos veiklos sferą, santykiai su kriminalinės justicijos pareigūnais (pirmiausiai kvotėju, tardytoju, teisėju, gynėju ir kaltintoju), ikiteisminio tyrimo veiksmai, kuriose nepilnamečiui tenka dalyvauti – visa tai daro poveikį jo asmenybei. Tas poveikis padaromas net ir tuo atveju, jeigu minėti kriminalinės justicijos pareigūnai sąmoningai nekalia sau tokio tikslo. Maža to, pats kriminalinės bausmės poveikis gali būti *netiesioginis*. Koks jis bus, gali priklausyti ir nuo to, kas įvyko iki teismo, ir ypač, koks susiformavo nepilnamečio požiūris į kriminalinę justiciją ir jos atstovus ikiteisminio tyrimo metu.

Manytumėme, kad svarbu tikslinant tikrąjį įstatymo ir kriminalinės justicijos poveikį asmenybei yra to poveikio *struktūros problema*. Tam tikslui turime išskirti pagrindinius būdus,

kuriais kriminalinė justicija daro poveikį individui. Tai suteiks galimybę patikslinti ir bausmės poveikį, ir to poveikio vietą tarp kitų veiksnių, darančių poveikį asmenybei.

2. Pagrindinės sąvokos

Baudžiamojo įstatymo tikslai. Įstatymas priimamas ir vykdomas siekiant, kad kas nors pasikeistų gyvenime, žmonių santykiuose: būtų išspręsta tam tikra problema, sudarytas pagrindas teigiamiems pokyčiams, nebūtų leisti tam tikri neigiami reiškiniai.

Tiek įstatymo leidėjas, tiek jo taikytojai turi ne tik gerai suvokti įstatymą, bet ir gerai įsivaizduoti jo tikslus. Tai būtina norint teisingai taikyti įstatymą, didinti jo veiksmingumą.

Veikla siekiant įstatymo tikslų. Norint pasiekti minėtus tikslus vykdoma tam tikra veikla. Net ir geriausiai suformuluoti, kilniausi tikslai nebus pasiekti, jeigu jų pasiekimo neužtikrina tikslinga veikla. Ši veikla teisės teorijoje turi specialų pavadinimą – įstatymo taikymas, vykdymas.

Poveikis. Minėta veikla didesniu ar mažesniu mastu (tai priklauso nuo jos veiksmingumo) darys tuos pokyčius, kurių būtinumas plaukia iš įstatymo tikslų. Šios veiklos sukeltus pokyčius ir galima vadinti poveikiu.

Taigi **kriminalinės justicijos poveikis – tai sąvoka, apibūdinanti kriminalinės justicijos pastangų bei jos tikslų santykį ir kiek šie tikslai pasiekiami.**

3. Auklėjamasis ir apsaugojimo poveikis asmenybei

Apžvelgdami įvairių šalių baudžiamuosius įstatymus ir įstatymų leidėjų suformuluotus baudžiamojo įstatymo tikslus galime išskirti dvi glaudžiai susijusias tikslų grupes. Vieni tikslai susieti su poveikiu apskritai *visuomenei*: stiprinti teisinius santykius visuomenėje, apginti baudžiamojo įstatymo ginamus gėrius, gerinti kriminalinę padėtį šalyje ir kita. Kiti tikslai susieti su poveikiu *atskiram individui*. Šiuo atveju baudžiamojo įstatymo objektas yra atskiras individas, dažniausiai tai nusikaltimą padaręs žmogus.

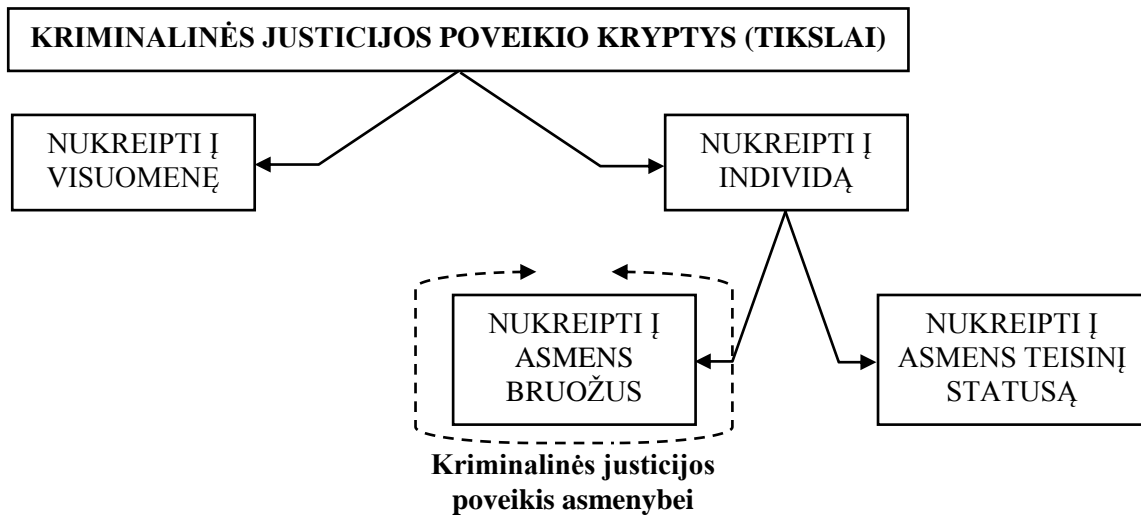
Pastaruosius tikslus galima suskirstyti į dvi tolesnes tikslų grupes. Vieni keičia asmens teisinę padėtį, kiti – nukreipti į individo asmenybę, siekia jos korekcijos. Pirmos grupės tikslai yra apriboti asmens galimybes padaryti naujus nusikaltimus, pavyzdžiui, atskiriant jį nuo visuomenės – vadinamieji „atskyrimo tikslai” [8, p. 224], arba užtikrinti, kad nusikaltimo padarymas asmeniui būtų aiškiai nenaudingas – „sulaikymo tikslai” [8, p. 271].

Antroji tikslų grupė siejama su poveikiu nusikaltimą padariusio žmogaus asmenybei. Šiuo atveju dėmesio centre asmenybė, asmens bruožai – siekiama, kad žmogus taptų toks, koks jis turi būti, kad turėtų tokius asmenybės bruožus, kokius, įstatymo leidėjo požiūriu, turi turėti. Tokį poveikį vadinsime *kriminalinės justicijos poveikiu asmenybei* (žr. 1 schemą).

Kalbant apie kriminalinės justicijos poveikį asmenybei reikėtų išskirti dar dvi poveikio atmainas (tikslų grupes).

Pirmoji – tai tikslai, kuriais siekiama suformuoti tam tikrus, įstatymo leidėjo požiūriu, būtinus asmens bruožus – pasiekti tam tikrų teigiamų asmenybės pokyčių: ugdyti pagarbą įstatymui, sulaikyti nuo naujų nusikaltimų padarymo ir kiti tikslai. Antroji tikslų grupė – panaikinti tam tikrus, įstatymo leidėjo požiūriu, nepageidaujamus bruožus. Patirdamas kriminalinės justicijos poveikį, individas turi atsikratyti neigiamo bruožo, kuris didina tikimybę, kad jis padarys naują nusikaltimą.

1 schema. **Kriminalinės justicijos poveikio kryptys**

Ir tada, kai kriminalinės justicijos poveikis suformuoja naują, teigiamą bruožą, ir tada, kai šis poveikis padeda jam atsikratyti neigiamo bruožo, rezultatas yra toks pat – atsiranda teigiami, įstatymo leidėjo požiūriu, reikalingi asmenybės pokyčiai.

Asmenybės pokyčiai gali vykti tiek sąmoningai auklėjant individą, tiek ir savaime, jam prisitaikant prie gyvenimo, jo reikalavimų. Ir vienu, ir kitu atveju asmenybę formuojantis poveikis vadinamas socializacijos procesu [7, p. 16–22].

Tikslinga, sąmoninga veikla formuojant asmenybę, padedant įgyti teigiamų bruožų ir atsikratyti neigiamų vadinama auklėjimu. Dėl to baudžiamojo įstatymo ir, plačiau, kriminalinės justicijos poveikis siekiant formuoti tam tikrus asmenybės bruožus gali būti vadinamas *auklėjamoju poveikiu*.

Daugelyje pasaulio šalių baudžiamieji įstatymai numato vienokį ar kitokį auklėjamąjį poveikį, vienų ar kitų visuomenės narių bruožų formavimą: ugdyti pagarbą įstatymui, visuomenės gyvenimo normoms, įstatymo nustatyti tvarkai, pataisyti nusikaltėlius ir kita. Šie tikslai labai svarbūs kuriant įstatymą, įprasminant jo veikimą, atsakant į labai svarbų klausimą, kam milijonai žmonių laikomi už grotų, patiria kitas kriminalines bausmes. Tai daroma tam – atsako įstatymo leidėjas, kad šie nubauti žmonės taptų kitokie, geresni, gerbtų įstatymą ir t.t.

Taip pat reikėtų pabrėžti, kad auklėjamasis poveikis ypač pabrėžiamas nepilnamečių atžvilgiu. Tai daroma dėl įvairiausių priežasčių.

1. Visuomenė turi jausti tam tikrą atsakomybę už jaunosios kartos auklėjimą ir elgesį. Juk jeigu nepilnametis – paauglys, kuris dar vakar buvo vaikas, padarė nusikaltimą, tai priežastis pirmiausia ta, kad jis nebuvo tinkamai išauklėtas, kad neturėjo svarbių asmenybės bruožų, kurie neleistų jam padaryti nusikaltimo. Tuos bruožus jam turėjo suformuoti visuomenė: šeima, mokykla, kitos visuomenės institucijos. Jeigu nepilnametis vis dėlto padarė nusikaltimą – vadinasi, tie reikalingi bruožai nebuvo suformuoti. Vadinasi šeima, mokykla tinkamai neatliko minėtos pareigos nepilnamečio atžvilgiu. Taigi yra nemaža dalis ir visuomenės kaltės, kad nepilnamečiai nėra tinkamai parengti suaugusiojo statusui.

2. Poveikio asmenybei tikslai nepilnamečių atžvilgiu pabrėžiami ir dėl to, kad pripažįstama, kad jų socializacijos procesas dar nebaigtas. Be abejo, nepilnametis jau supranta, kas yra nusikaltimas, jam turi būti visiškai aišku, kad jo negalima daryti, jis jau turi ir gali suvokti, kad vogti, žudyti, apgauti labai blogai, ir suprasti, kas yra baudžiamoji atsakomybė. Šiuo atžvilgiu nepilnametis jau yra atsakingas visuomenės narys. Tačiau nepilnametis vis dėlto skiriasi nuo suaugusiojo labai svarbiu aspektu – nepilnamečiui dar sunkiau negu suaugusiam, prityrusiam suaugusiam asmeniui valdyti save. Jis turi dar mažai gyvenimiškos patirties. Tai trukdo jam numatyti lemtingas kriminogenines situacijas, pasirengti tinkamai į jas reaguoti. Staigiai kilusi pagunda, neigiama įtaka, sudėtingos aplinkybės, kai reikia greitai

ir ryžtingai pasirinkti vienintelį teisingą sprendimą – visa tai nepilnamečiui dar per sunki užduotis. Gyvenimiškoji patirtis, susidūrimas su panašiomis aplinkybėmis, tolesnis asmenybės brendimas padės jam išsiugdyti reikiamus bruožus, tačiau dabar dar būtinas auklėjamas poveikis.

Dėl šių priežasčių įstatymo leidėjas mano, kad nepilnamečių atžvilgiu auklėjamas poveikis turi būti daug didesnis negu suaugusio asmens atžvilgiu. Tai ir gali paskatinti įstatymo leidėją atskirai ir papildomai deklaruoti įstatymo tikslus nepilnamečių atžvilgiu.

Minėjome, kad naujame Baudžiamajame kodekse auklėjimo tikslas nepilnamečių atžvilgiu suformuluotas kaip vienas iš šio kodekso tikslų. Vokietijos jaunimo teismo įstatymas žengė dar toliau – jis deklaruoja auklėjimą kaip "pagrindinį principą" vykdant nepilnamečių teiseną [5, p. 67].

Terminų „auklėjimas“, „auklėjamas poveikis“, „pataisymas“ turinys įvairiose šalyse labai skirtingas. Maksimalistiniu požiūriu – tai formavimas savybių, kurios svarbios individo gyvenimui, visuomenėje apskritai, neatsižvelgiant į tai, kiek tie bruožai svarbūs sulaikant individą nuo nusikaltimo padarymo. Kai kurie tarybiniai teisės teoretikai tikėjo, kad laisvės atėmimo bausmė turėtų prisidėti prie „visapusiškai išsivysčiusios asmenybės“ formavimo.

Vadovaujantis minimalistiniu požiūriu į „pataisymą“ siekiama viso labo suformuoti individo bruožus, kurie reikalingi užtikrinant atsparumą nusikaltimų padarymui. Tačiau kaip įvairiai bebūtų suprantamas auklėjimas visada turima omeny tam tikrą *ilgalaikį poveikį, pastovių asmenybės bruožų formavimą*.

Taigi auklėjamas poveikis tiek formuojant teigiamus, įstatymo leidėjo požiūriu, reikalingus asmenybės bruožus, tiek padedant panaikinti neigiamus – svarbus kriminalinės justicijos tikslas. Jo reikšmė yra ypač didelė nepilnamečio atžvilgiu.

Kita poveikio asmenybei atmaina – išvengti neigiamo poveikio asmenybei. Įvairių šalių įstatymų leidėjai ne tik nurodo, kokius asmenybės bruožus jie siekia išugdyti, ne tik kalba apie neigiamus bruožus, kuriuos nori ištaisyti, bet pabrėžia ir tai, ko siekiama išvengti – pirmiausia kančių ir pažeminimo.

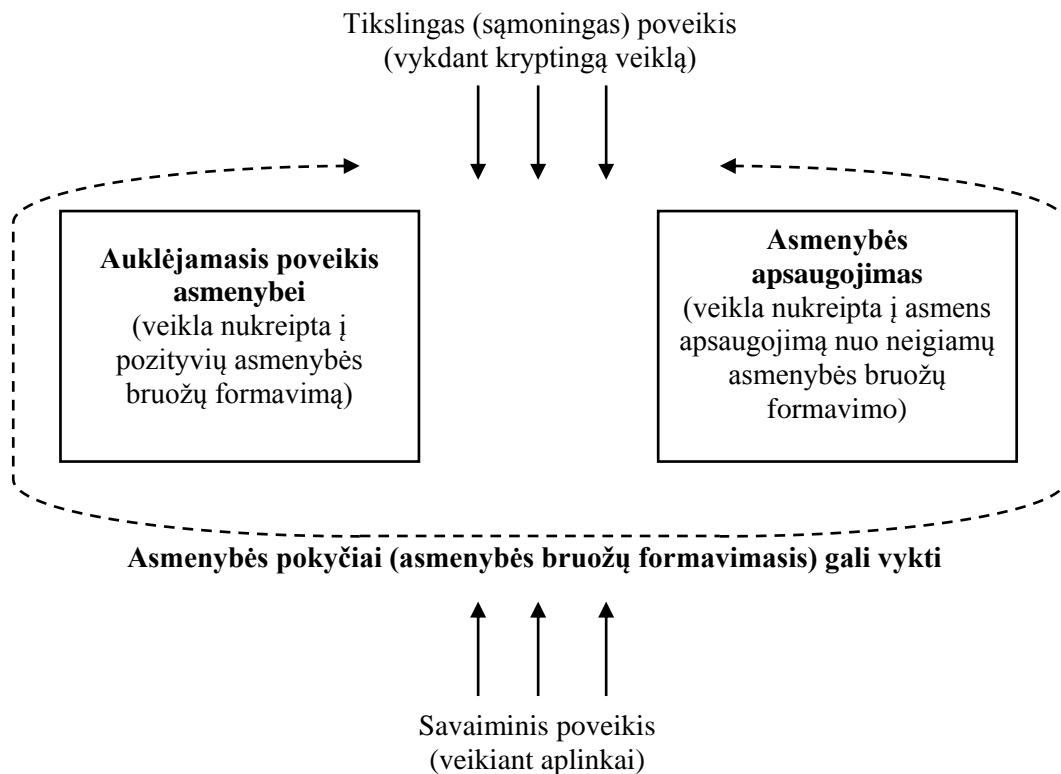
Galiojančiame Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 21 straipsnyje „Bausmė ir jos paskirtis“ deklaruojama, kad „Bausmė *nesiekia* daryti fizinių kančių arba žeminti žmogaus orumo“. Lygiai taip Lietuvos Respublikos pataisos darbų kodekso 1 straipsnyje teigiama, kad „bausmės vykdymu *nesiekia* daryti fizinių kančių arba žeminti žmogaus orumo“. Manome, kad tokia formuluotė jokių būdu neturėtų būti suprasta klaidingai. Neteisinga būtų manyti, kad įstatymas, kriminalinė bausmė neturi tikslo specialiai pažeminti ar kankinti, ir jeigu toks pažeminimas ar kančia atsirado, baudžiamasis įstatymas nekėlė tokio tikslo, tai atsirado savaime. Toks supratimas reikštų, kad baudžiamasis įstatymas abejingas, ar taikant kriminalinę sankciją individas bus kankinamas ar žeminamas, kad jis viso labo nekelia sau tikslo daryti tai specialiai. Toks supratimas reikštų, kad baudžiamasis įstatymas veikia „su netiesiogine tyčia“, kad ir nesiekia kankinimo ir pažeminimo tiesiogiai, bet leidžia šiems neleistiniams padariniams atsirasti.

Aišku, taip suprasti įstatymą būtų visiškai neteisinga. Iš tikrųjų asmens apsaugojimas nuo neigiamo poveikio, nuo kančių, pažeminimo ir (aiškinant šią įstatymo nuostatą plačiau) nuo visko, kas gali padaryti neigiamą poveikį asmeniui, yra įstatymo tikslas taikant baudžiamąjį įstatymą. Įstatymo ir jo vykdymo tikslas yra užtikrinti, kad šių neigiamų reiškinių būtų išvengta.

Taigi baudžiamasis įstatymas siekia apsaugoti asmenį nuo nepageidaujamo poveikio, kurį galima padaryti taikant įstatymą. Šiuos tikslus galima vadinti asmenybės „apsaugojimo“ tikslais.

Apsaugojimo (kaip ir auklėjamieji) tikslai taip pat labiau pabrėžiami nepilnamečių negu suaugusiųjų atžvilgiu. Reikalaujama atsargiau, švelniau taikyti griežtas įstatymo priemones, pavyzdžiui, laisvės atėmimo bausmę, kardomąją priemonę suėmimą, taip pat atidžiau elgtis situacijose, kuriose iš nepilnamečio reikalaujama daugiau psichinio atsparumo – atliekant apklausą, kratą ir pan. (žr. 2 schemą).

2 schema. Kriminalinės justicijos poveikio asmenybei atmainos

Aprašyti baudžiamojo įstatymo tikslai pasiekiami vykdant atitinkamą veiklą. Šios veiklos išdava yra tam tikras poveikis asmenybei. Ši veikla irgi turi sudėtingą struktūrą. Iš tikrųjų tai ne vienas, o daugybė įvairių poveikių – jų visuma.

Baudžiamojo įstatymo ir kriminalinės justicijos poveikis asmenybei – sudėtingas, kompleksinis reiškinys. Visuma kriminalinės justicijos poveikių asmenybei gali būti suskirstyta:

- pagal poveikio šaltinį, tai yra atsižvelgiant į tai, kokia kriminalinės justicijos dalis daro individui poveikį – baudžiamoji sankcija ar apskritai kriminalinė justicija;

- pagal poveikio mechanizmą (tiesioginį ir netiesioginį poveikį).

Panagrinėkime šias struktūros dalis detaliau.

4. Specifinis baudžiamosios sankcijos ir bendrasis kriminalinės justicijos poveikis asmenybei

Baudžiamojo įstatymo poveikis asmenybei dažniausiai siejamas su baudžiamąja sankcija: kriminalinių bausmių, kitų valstybės prievartos (auklėjamojo) priemonių veikimu. Nusikaltėlis baudžiamas ne tik tam, kad atsilygintumėme už jo padarytą nusikaltimą, bet ir tam, kad pataisytumėme jį, „pamokytumėme“.

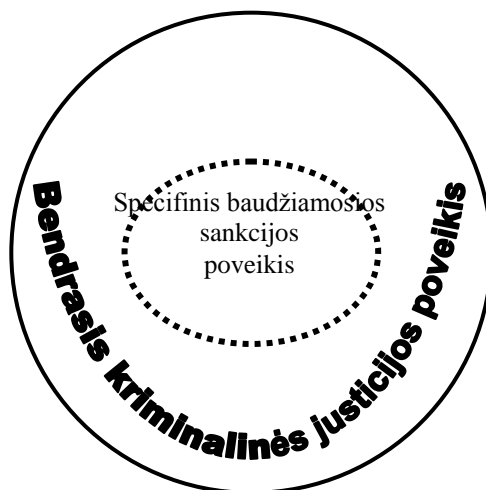
Baudžiamosios sankcijos yra vienas iš svarbiausių baudžiamojo proceso, plačiau – kriminalinės justicijos elementų. Jos paskyrimas, viena vertus, yra nusikaltimo išaiškinimo, ikiteisminio tyrimo, teismo nagrinėjimo rezultatas. Kita vertus, ji lemia tolesnius individo ir kriminalinės justicijos santykius, auklėjimo, korekcinio ir kitokio darbo tikslus ir turinį.

Kalbėdami apie *baudžiamosios sankcijos poveikį* turime omeny *asmenybės pokyčius, kuriuos turėtų sukelti baudžiamosios sankcijos skyrimas ir vykdymas*.

Tam tikrą poveikį individui daro ne tik paskirta sankcija, bet ir viskas, kas vyksta asmeniui susidūrus su kriminaline justicija. Kiekviena baudžiamojo proceso stadija, kiekvienas tardymo veiksmas, kiekvienas susitikimas su kitais baudžiamojo proceso dalyviais, santykiai, kurie susiklosto su jais – visa tai negali nedaryti individui vienokio ar kitokio poveikio.

Šių poveikių visumą ir galima vadinti *kriminalinės justicijos bendruoju poveikiu*. Tai *visuma kitų (be baudžiamosios sankcijos) poveikių, kuriuos padaro asmeniui kriminalinė justicija*. Santykį tarp šių poveikio dalių rodo 3 schema.

3 schema. **Bendras ir specifinis kriminalinės justicijos poveikis**

5. Tiesioginis ir netiesioginis kriminalinės justicijos poveikis

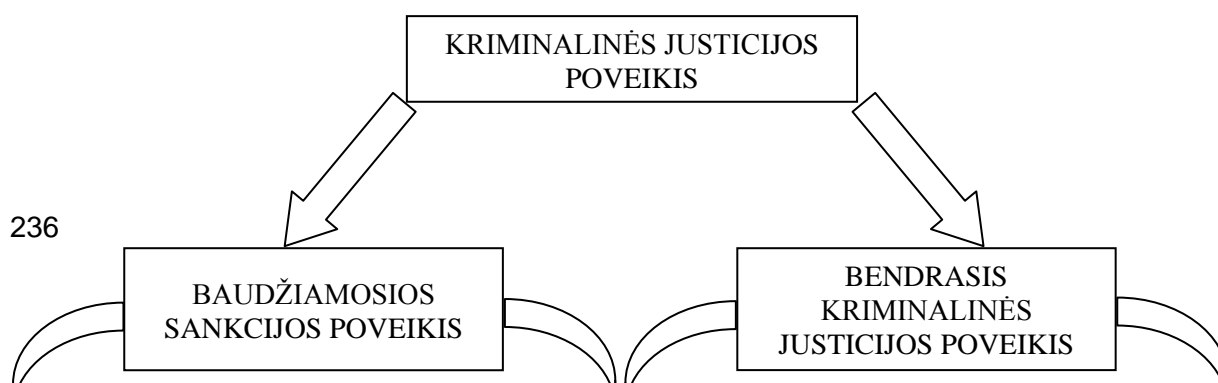
Tiek baudžiamoji sankcija, tiek kriminalinės justicijos veikla padaro poveikį individui tiesiogiai arba netiesiogiai.

Tiesioginiu galima vadinti tokį poveikį, kuris atsiranda *savaime* dėl to, kad nuosekliai vykdomas ar taikomas baudžiamasis ar baudžiamojo proceso įstatymas. Šiuo atveju pats įstatymas arba pačios aplinkybės, su kuriomis individas susiduria ikiteisminio tyrimo, teismo nagrinėjimo ar bausmės vykdymo metu, „savaime“ „auklėja“ individą.

Paskyrus laisvės atėmimo bausmę nusikaltėlis daugybę dienų, mėnesių ir metų praleis kalėjime. Būdamas ten kiekvieną dieną ir valandą jis galvos, kad pakliuvo čia dėl to, kad padarė nusikaltimą. Kiekvieną minutę būdamas kalėjime jis žinos, kad jeigu nebūtų pažeidinėjęs įstatymų, būtų laisvėje, džiaugtųsi gyvenimu. Dėl to kiekviena buvimo kalėjime minutė tampa jam „auklėtoju“, patvirtinimu vis tos pačios tiesos, kad nereikėjo daryti nusikaltimo. Galų gale tai turėtų suformuoti svarbų asmenybės bruožą – pasiryžimą niekada daugiau nedaryti nusikaltimų. Čia nėra jokio specialaus auklėtojo. Įstatymas pats moko nusikaltėlį jam suprantama, aiškia, įtikinama kalba.

Netiesioginis poveikis – tai įstatymo *sudaromos prielaidos* kitų, specialių (pedagoginių, psichologinių) poveikio asmenybei metodų veikimui. Neįmanoma taikyti kad ir geriausių auklėjimo metodų, kol nusikaltėlis laisvėje ir „nesileidžia į kalbas“. Norint padaryti poveikį užkietėjusiam nusikaltėliui, jį pirmiausiai reikia sulaikyti. Tik tada galima pradėti jį „auklėti“, nes tada pavyks pakalbėti su juo reikiamom temom (žr. 4 schemą).

4 schema. **Kriminalinės justicijos poveikis**
(pagal poveikio *šaltinį* ir *mechanizmą*)

Lietuvos įstatymų leidėjas aiškiai skiria šias poveikio atmainas. Naujasis Baudžiamasis kodeksas pirmiausia išskiria netiesioginį bausmės poveikį nepilnamečiams: „didinti auklėjamojo poveikio priemonių taikymo šiems asmenims *galimybes* (LR BK 80 str. 2 p. pabraukta mūsų – S. G.)“ ir „*padėti* (LR BK 80 str. 3 p. pabraukta mūsų – S. G.) nepilnamečiui pakeisti gyvenimo būdą ir elgesį“. Ir vienu, ir kitu atveju įstatymas tik „sudaro galimybę“, „padeda“. Dar reikia, kad šia galimybe būtų tinkamai pasinaudota. Tik tuo atveju įstatymo tikslas pataisyti (perauklėti) nepilnamečių bus pasiektas. Antruoju atveju įstatymas tik *padeda* nepilnamečiui pakeisti gyvenimo būdą ir elgesį. Kad tai iš tikrųjų įvyktų, reikia jo paties nuoširdžių pastangų.

Naujajame BK 80 straipsnio 1 dalies 4 punkte numatomas ir tiesioginis įstatymo poveikis – „sulaikyti nepilnamečių nuo tolimesnių nusikaltimų padarymo“.

Tiesiogiai ar netiesiogiai gali veikti asmenybę ne tik pats įstatymas, paskirta bausmė, bet ir įvairiausi procesiniai veiksmai bei juos vykdančios aplinkybės. Pavyzdžiui, įtariamo padarius nusikaltimą nepilnamečio sulaikymas gali padaryti labai didelį įspūdį ir, kaip pasekmė, ir poveikį jam. Net jeigu nepilnamečis lengvabūdiškai žiūrėjo į padarytą nusikaltimą, sulaikymas pats savaime (tiesiogiai) gali jam parodyti, kad viskas labai rimta ir priversti pradėti visiškai kitaip žiūrėti į „išdaigas“. Tačiau kartu sulaikymas veikia netiesiogiai, sudaro prielaidas (galimybes) pradėti pagaliau nepilnamečio auklėjamąjį darbą, tai, ką įstatymo leidėjas pavadino „didinti auklėjamojo poveikio priemonių taikymo šiems asmenims galimybes“ ir „padėti nepilnamečiui pakeisti gyvenimo būdą ir elgesį“. Lygiai taip pat nusikaltimo išaiškinimas, nusikaltėlio kaltės įrodymas ir bausmės paskyrimas gali veikti ir tiesiogiai, ir netiesiogiai. Operatyviai išaiškintas nepilnamečio nusikaltimas, įtikinamas kaltės įrodymas, teisinga bausmė – visa tai savaime (tiesiogiai), be papildomo auklėjimo ir paaikškinimų, geriau nei bet kokie žodžiai pasako nepilnamečiui apie bausmės neišvengiamumą, apie neišvengiamą teisingumo pergalę. Tačiau jie gali veikti ir netiesiogiai, sudarydami prielaidas rimtam auklėjamajam darbui.

Svarbus skirtumas tarp tiesioginio ir netiesioginio poveikio yra tai, ką turi daryti įstatymo taikytojas, kad užtikrintų reikiamą poveikį nepilnamečio asmenybei. Tiesioginio poveikio atveju būtina tik kuo nuosekliau ir teisingiau taikyti įstatymą. Kuo geriau tardytojas ar kvotėjas atliks savo tiesiogines pareigas ir išaiškins nusikaltimą, tuo didesnis tiesioginis poveikis nepilnamečiui bus padarytas. Kuo objektyviau, kruopščiau teismas nagrinės įvykį, kuo nuosekliau teisėjas laikysis įstatymo raidės ir dvasios, tuo didesnis bus tiesioginis teismo nagrinėjimo poveikis nepilnamečio asmenybei.

Tuo tarpu netiesioginio poveikio atveju nuoseklus ir tikslus įstatymo taikymas neužtikrina reikiamo poveikio asmenybei. Jis tik sudaro prielaidas taikyti kitas priemones. Minėtą reikiamą poveikį asmenybei gali užtikrinti *tik visapusiškas įstatymo teikiamų galimybių panaudojimas*. Kitaip tariant, tai, ar bus asmeniui padarytas reikiamas poveikis, priklauso ne tik ir ne tiek nuo tikslaus įstatymo taikymo, kiek nuo pedagogų, psichologų, auklėtojų tolesnio darbo su nusikaltėliu.

Tiesioginis ir netiesioginis poveikis skirtingi ir kitu atžvilgiu. Svarbiausia sėkmingo tiesioginio poveikio prielaida yra jo *poveikio mechanizmas*. Pažymėjome, kad tiesioginio poveikio atveju įstatymas veikia asmenybę „pats“. Tačiau tas žodis „pats“ savaime neatsako į klausimą, kaip gi tai įvyksta. *Kad tai įvyktų, turi būti „poveikio mechanizmas“ – „grandinė“ veiksmų, per kuriuos įvyksta poveikis.*

Šiek tiek anksčiau minėjome, kaip kiekviena laisvės atėmimo diena „moko“ nusikaltėlį, kad nereikėjo daryti nusikaltimo. Matėme ir kaip tai vyksta. Buvimas nelaisvėje sukelia kentėjimą, tai savo ruožtu klausimą, kodėl taip įvyko, vėliau padaroma išvada, kad tai dėl padaryto nusikaltimo, kol galiausiai įsitikinama, kad to nereikėjo daryti. Šie jausmai, mintys, išvados – lyg „perdavimo mechanizmas“, kuris įstatymo veikimą „transformuoja“ į reikiamus asmenybės pokyčius. Jeigu jų nebūtų, nebūtų ir pokyčio. Įsivaizduokime, kad atliekantis bausmę nusikaltėlis visai dėl to nesikankina. Atvirkščiai, laisvės atėmimo vietoje jis jaučiasi daug geriau negu laisvėje. Aišku, kad tuo atveju neatsiras ir kitų reikiamų įstatymo veikimo padarinių ir galiausiai būtinų asmenybės pokyčių. Panašiai nutiktų, jeigu nusikaltėlis kentėtų dėl paskirtos bausmės, tačiau jam dėl vienokių ar kitokių priežasčių nekiltų mintis, kad jeigu nebūtų padaręs nusikaltimo, dabar būtų laisvėje, įstatymo poveikis taip pat nesukeltų reikiamų pokyčių. Tas pats pasakytina apie kiekvieną tiesioginio įstatymo poveikio asmenybei grandį.

Šio „perdavimo mechanizmo“ grandys yra atitinkami jausmai, mintys, išgyvenimai. Taigi šis mechanizmas yra labiau vidinis, psichologinis. Tik jeigu jis gerai veikia, įstatymas, kriminalinė justicija padarys reikiamą tiesioginį poveikį asmenybei.

Jeigu bent viena jo grandis neveikia, tiesioginio poveikio kriminalinė justicija asmenybei nepadarys. Kad tai įvyktų, įstatymas turi paveikti asmens mastymą ir jausmus, sukelti jam tam tikrų minčių bei išgyvenimus, jų pagrindu turi atsirasti tam tikri sprendimai, įsitikinimai, asmenybės bruožai.

Šis tiesioginio poveikio mechanizmas netikslinamas įstatyme. Jis „numanomas“. Įstatymo leidėjas turi jį omeny, kai tobulina įstatymą, taikytojas, kai taiko. Teisėjas, svarstydamas, kokią bausmę paskirti nusikaltėliui, stengiasi įsivaizduoti, koks bus kiekvienos iš jų poveikis, todėl turi aiškiai įsivaizduoti visas įstatymo grandis. Tai nėra paprasta užduotis. Matėme, kad tarp įstatymo veikimo ir poveikio asmenybei yra nemažai tarpinių grandžių. Veikia ir daugybė šalutinių veiksmų, kurie gali iškreipti, susilpninti minėtą poveikį. Parenkant bausmę teisėjui reikia visa tai įvertinti ir numatyti. Tai tikrai nelengva užduotis.

Tačiau nagrinėjant įstatymą nelieka abejonių, kad įstatymo leidėjas įsitikinęs, kad įstatymo taikytojas tai sugeba ir gerai įsivaizduoja, kaip kiekvienu atskiru atveju veiks įstatymas, žino įstatymo koreguojančio poveikio asmenybei mechanizmus. Šį įstatymo leidėjo įsitikinimą pirmiausiai liudija tai, kad įstatymas kelia įstatymo taikytojui tokius reikalavimus, kurių neįmanoma įvykdyti neįsivaizduojant, kaip konkrečiai veikia baudžiamoji sankcija. Pavyzdžiui, nustatydamas lygtino paleidimo iš laisvės atėmimo vietų sąlygas įstatymo leidėjas nurodo, kad jį galima taikyti „jeigu asmenį įmanoma toliau taisyti jį prižiūrint, tačiau neizoliavus nuo visuomenės, ir esant nuteistojo įsipareigojimui pavyzdingu elgesiu ir sąžiningu darbu įrodyti, kad jis pasitaisys“ (BK 54² str. 2 d.). Taigi teisėjas, svarstydamas lygtinio paleidimo klausimą, turi gerai įsivaizduoti, kaip tokia priemonė paveiks konkretų asmenį, koks yra šis žmogus, kokius jausmus, mintis, išgyvenimus jam sukels lygtinis atleidimas nuo bausmės ir kokius tolesnis realus laisvės atėmimo bausmės atlikimas.

Tik aiškiai įsivaizduodamas visa tai teisėjas gali atsakyti ir į kitą klausimą – koks bus vieno ir kito poveikis asmenybei. Tik žinodamas šią išdavą teisėjas gali atsakyti į įstatymo keliamą klausimą – ar pakaks lygtinės bausmės poveikio?

Įstatymo taikytojas turi ypač gerai suvokti įstatymo auklėjamojo poveikio mechanizmą taikant nepilnamečiams auklėjamojo pobūdžio priemones, numatytas galiojančio BK 61 straipsnyje ir naujo BK 82 straipsnyje.

Tik konkrečiai kiekvienu atskiru atveju suvokiant, kokį poveikį reikia padaryti nepilnamečiui, kaip veikia kiekviena įstatymo numatyta priemonė, galima nuspręsti, kurią iš jų galima paskirti. Įstatymo taikytojas turi įsivaizduoti sąveiką tarp priemonės ir nepilnamečio asmenybės, žinoti, kokie pokyčiai ir kaip įvyks, taikant vieną ar kitą priemonę. Tas įsivaizdavi-

mas yra teisėjo ar kito įstatymo taikytojo „vidinio įsitikinimo“, teisinės sąmonės dalis. Kaip visais tais atvejais įsivaizduojamas įstatymo veikimas, galime spręsti iš įstatymo taikytojų – teisėjų, tardytojų elgesio ir reiškiamos nuomonės. Turime nagrinėti, kaip jie paaiškina vieno-kius ar kitokius savo sprendimus, kodėl jie tikisi, kad bausmė padarys reikiamą poveikį.

Negalima teigti, kad baudžiamojo įstatymo veikimo mechanizmą suvokiame remdamiesi tiksliais moksliniais duomenimis. Iš tikrųjų tiek parlamentaro, leidžiančio įstatymą, tiek tardytojo ar teisėjo, taikančių įstatymą, nuomonė apie jo poveikio asmenybei mechanizmą atsirado daugiausiai sveiko proto, tradicijų pagrindu.

Tik paskutiniaisiais dešimtmečiais buvo surinkta tam tikrų duomenų, kaip veikia kriminalinės sankcijos. Kuo daugiau gilinomės į tai, koks baudžiamosios sankcijos poveikis, tuo didesnį skirtumą matėme tarp to, kaip įsivaizduojamas tiesioginis įstatymo poveikis asmenybei, ir kaip yra iš tikrųjų. Tie skirtumai gali atsirasti pirmiausia dėl to, kad klaidingai įsivaizduojame patį mechanizmą. Nors teisėjo ar kito teisės taikytojo įsivaizdavimas gali remtis didele gyvenimo patirtimi, bet neatitikti tikrovės, mokslo išvadų. Kartu skirtumų gali atsirasti ir dėl to, kad realus mechanizmas daug sudėtingesnis, negu įsivaizduoja tiek įstatymo leidėjas, tiek jo taikytojai. Atsiranda nemažai šalutinių veiksnių, kurie iškreipia pagrindinio mechanizmo veikimą.

Patiriant netiesioginį poveikį nėra tokio specialus įstatymo poveikio asmenybei mechanizmo. Juk šiuo atveju įstatymas pats asmenybės neveikia, o tik sudaro prielaidas kitų (neteisinių – pedagoginių ir kitų) priemonių veikimui. Kiek sėkmingas bus vykdomas įstatymas, priklauso nuo žmonių, kurie jį vykdys, jų kvalifikacijos, požiūrio į savo darbą, taikomų pedagoginio poveikio metodų, nuo jų materialinio – techninio aprūpinimo ir pan.

Taigi kriminalinės justicijos poveikio struktūroje galime išskirti keturias pagrindines sudėtines dalis:

1. Baudžiamosios sankcijos tiesioginis poveikis.
2. Baudžiamosios sankcijos netiesioginis poveikis.
3. Kriminalinės justicijos bendrasis tiesioginis poveikis.
4. Kriminalinės justicijos bendrasis netiesioginis poveikis.

Visi minėti poveikiai gali veikti tiek kartu, tiek atskirai, stiprinti vienas kitą arba, atvirkščiai, konkuruoti ir prieštarauti vienas kitam. Galima, pavyzdžiui, manyti, kad tam tikru atveju laisvės atėmimo bausmė veikia individą tiesiogiai (kiekviena laisvės atėmimo diena yra jam argumentas, kad nusikaltimo daryti nereikėjo). Kartu jis gali patirti ir netiesioginį tos bausmės poveikį. Laisvės atėmimo vietoje organizuotas auklėjamasis darbas, įgyjama profesija ir pan. Tai irgi prisideda darant reikiamą poveikį jo asmenybei. Pagaliau jis patiria ir bendrą tiesioginį ir netiesioginį poveikį. Kiekvienas susitikimas, pokalbis, veiksmas, įvykis palieka tam tikrą pėdsaką jo sieloje, veikia jo pasiryžimą nebedaryti nusikaltimų.

Išvados

Įstatymų leidėjas koreguojantį poveikį traktuoja kaip vieną iš nepilnamečių kriminalinės justicijos tikslų. Jis ne tik kelia tokius tikslus, bet ir yra įsitikinęs, kad juos galima pasiekti.

Ilgą laiką kriminalinės justicijos koreguojantis poveikis nusikaltimą padariusiam nepilnamečiui glaudžiausiai siejamas su baudžiamosios sankcijos poveikiu. Tačiau kriminologiniai tyrimai rodo, kad auklėjamasis–korekcinis poveikis nepilnamečio asmenybei padaromas ne tik ir ne tiek per kriminalinę bausmę. Kriminalinės justicijos poveikio nepilnamečio asmenybei mechanizmas yra daug sudėtingesnis. Jis yra visos kriminalinės justicijos ir apskritai visuomenės poveikio išdava. Visas baudžiamasis įstatymas bei visa kriminalinė justicija, kiekviena įstatymo norma, kiekviena kriminalinės justicijos veikimo detalė daro ar gali padaryti nepilnamečiui poveikį.

Kriminalinės justicijos poveikis skirstomas pagal poveikio šaltinį – į baudžiamosios sankcijos ir bendrą kriminalinės justicijos poveikį bei pagal poveikio mechanizmą – į tiesioginį ir netiesioginį poveikį.

LITERATŪRA

1. **Lietuvos Respublikos** baudžiamasis kodeksas. Rinkinys–segtuvas. Oficialus tekstas su pakeitimais ir papildymais. – Vilnius, 1996.
2. **Lietuvos Respublikos** baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. 2000. Nr. 89–2741.
3. **Lietuvos Respublikos** baudžiamojo proceso kodeksas. Rinkinys–segtuvas. Oficialus tekstas su pakeitimais ir papildymais. – Vilnius, 1996.
4. **Lietuvos Respublikos** pataisos darbų kodeksas // Valstybės žinios. 1971. Nr. 20–142; 1990. Nr. 23–554; 1991. Nr. 8–214, 92–1799; 1993. Nr. 56–1078; 1994. Nr. 60–1182; 1998. Nr. 16–380; 2000. 56–1646; 2001. Nr. 34–1127, 62–2229.
5. **Albrecht P. A.** Jugendstrafrecht. 2 Auflage. – Muenchen: Becker, 1993.
6. **Galinaitytė J.** Nepilnamečių nusikaltimų profilaktika. – Vilnius, 1975.
7. **Galinaitytė J.** Individo teisinė socializacija:samprata ir struktūra // Jurisprudencija: LTU mokslo darbai. T. 20 (12). – Vilnius, 2001.
8. **Justickis V.** Kriminologija. I dalis. – Vilnius, 2001.

Impact of the Criminal Justice upon Personality of a Juvenile Delinquent

Doctoral Candidate Svetlana Gečėnienė

Law University of Lithuania

SUMMARY

Legislator sees the Correction of a Juvenile Delinquents as one of the most important aims of the criminal justice. Both Lithuanian Criminal law, and Lithuanian criminal procedure declare the correction of a persons as their objectives.

It is highly important that the legislator often believes positive impact of criminal justice upon personality to be a matter of fact, a phenomena generated from the very essence of criminal law and criminal justice.

*Only recently the problem of the **mechanism** of the impact of the criminal justice was arisen. In a great bulk of criminological investigations it was demonstrated that criminal sanction has no pre-*

determined effect upon personality and outcome of the criminal punishment on personality depends on multiple factors intermediating the interaction between a criminal sanction and a personality.

The main shortcoming of current investigation of the problem is that the greatest part of research is focused only upon the impact of criminal sanction. The point is that the criminal sanction and its impact seems to be only a small part of the whole effect of criminal justice.

Prof. J. Galinaityte and others have shown that the greatest part of the impact on personality do other parts and institutions of criminal justice. There is a good reason to believe that every contact with the criminal justice and its officers, participation in every single its procedure makes a complicated and presumably significant effect upon personality.

The aim of this report was to analyse the structure of overall impact of criminal justice upon personality.

The classification of most important influences of criminal justice upon personality was developed.

It was suggested to distinguish general and specific, direct and indirect, positive and contra-productive impacts. These divisions gave the ground for four – and eightfold classification of the impact and for integrated concept of the impact of criminal justice upon personality.

